

Maria Łuszczynska

Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie

Oblicza solidarności międzypokoleniowej — bariery, korzyści i perspektywy

Streszczenie: Celem artykułu jest poddanie analizie pojęcia solidarności międzypokoleniowej. Pierwsza jego część pokazuje zakres, funkcje oraz konsekwencje solidarności międzypokoleniowej w kontekście rozważań o solidarności w ogóle. Solidarność rozumiana jako idea jest, z jednej strony, pojęciem pierwotnym, a z drugiej — wieloznacznym. W najogólniejszej definicji solidarność oznacza „łączność, wspólnotę, jednomyślność”. W aspekcie prawnym solidarność oznacza „odpowiedzialność każdego ze współodpowiedzialnych za całość zobowiązania”. Solidarność jest relacyjna — zawsze ma miejsce w odniesieniu do drugiego człowieka lub grupy osób — stąd bierze się społeczny kontekst pojęcia. Ta społeczna odpowiedzialność jest odnoszona do relacji międzypokoleniowych.

W drugiej części artykułu to one są poddawane analizie. Badania przeprowadzone na grupie 192 osób w wieku 19–26 lat mają na celu sprawdzić, czy zjawisko solidarności międzypokoleniowej jest znane, ważne i stanowi wartość dla pokolenia rozpoczynającego swoje funkcjonowanie społeczne poprzez wejście na rynek pracy. Celem prezentowanych badań jest stwierdzenie, w jakim zakresie pokolenie w wieku granicznym — między „przedprodukcyjnym” a „produkcyjnym” — jest gotowe do wymiany dóbr i usług z pokoleniami młodszymi i starszymi. Wyniki pokazują występowanie swoistej luki świadomościowej, brak wiedzy na temat starzenia się, brak wzorców wzajemnego wspierania się, ale zarazem ogromną gotowość do wymiany między pokoleniami. Wynika stąd, że w celu budowania solidarności międzypokoleniowej niezwykle ważna jest edukacja przygotowująca do starości, która mogłaby być elementem polityki społecznej, ukierunkowanej na zarządzanie etapami życia.

Słowa kluczowe: solidarność, relacje międzypokoleniowe, konflikt międzypokoleniowy, starzenie się społeczeństwa, osoby starsze

O solidarności teoretycznie

„Cóż znaczy być solidarnym? Znaczy nieść ciężar drugiego człowieka. Nikt nie jest samotną wyspą. Jesteśmy zespoleni nawet wtedy, gdy tego nie wiemy. Łączy nas krajobraz, łączy nas ciało i krew — łączy praca i mowa. (...) Solidarności nie potrzeba narzucać człowiekowi z zewnątrz, przy użyciu przemocy. Ta cnota rodzi się sama, spontanicznie, z serca” (Tischner 1992: 10–11). Tak o istocie solidarności pisał, pod wpływem doświadczenia NSZZ „Solidarność” z lat 1980–1981, Józef Tischner. Według niego solidarność jest ideą, a „idea jest czymś, co w gruncie rzeczy nie potrzebuje uzasadnień, ona uzasadnia się sama przez się” (Tischner 1992: 14). Źródłem tej idei jest nasze sumienie, a sumienie jest naturalnym „zmysłem etycznym” człowieka. Nie można być solidarnym z ludźmi bez sumienia — pisze dalej Tischner (1992: 16) i uzupełnia rozważania o solidarności o kontekst społeczny. „Solidarność jest solidarnością z ludźmi i dla ludzi, jest więc zjawiskiem społecznym”, stąd myśl tischnerowska wpisuje się w wielką tradycję tego dorobku myślowego, który instancją ludzkiego człowieczeństwa czyni sumienie, co dotyczy również myśli E. Levinasa.

U Tischnera solidarność ma swoje dwa wymiary — ten związany z nieskończonością sumienia i ten, który odnosi się do życia społecznego za pośrednictwem kategorii pracy. Uważana jest ona za wymiar solidarności społecznej: „Praca jest osią solidarności. (...) [P]raca jest szczególną formą rozmowy człowieka z człowiekiem, służącą podtrzymaniu i rozwojowi ludzkiego życia” (Tischner 1992: 23). Istnieje jednak w samym centrum pojęcia solidarności jakieś specyficzne napięcie pomiędzy nieskończoną solidarnością ludzkiego sumienia a ograniczoną solidarnością życia społecznego. Pierwsza nie potrzebuje reguł, wystarczy jej proste stwierdzenie „wiem, że ktoś cierpi”; druga musi szukać uzasadnień, reguł i warunków, w których może zaistnieć. Pierwsza w swej konkretności nie ma żadnych barier, druga wskazuje na rodziny, klasy, grupy, narody, w których zamyka się nasza solidarność. Zatem idea solidarności ogarnia mniejsze i większe wycinki rzeczywistości — porządek istnienia i porządek działania.

Do idei odnosi się zasada solidarności, która w swojej istocie jest zasadą ontologiczną, moralną i prawną. Opiera się na podejściu personalistycznym, które zakłada autonomię istoty ludzkiej, jej godność i przekraczanie zjawisk naturalnych i faktów historycznych. Istota ludzka — świadoma, racjonalna i wolna — jest zdolna do stworzenia więzi partnerstwa i solidarności z innymi ludźmi. Świadomość i akceptacja wspólnego dobra wyraża się we współpracy społecznej w ramach wspólnoty. Solidarność wprowadza porządek w działaniach ludzkich, skierowanych na rzecz wspólnoty w wymiarze dobra społecznego i osobistego. W tym sensie solidarność ma wymiar międzyosobowy, ale też wyznacza indywidualne nastawienia i zachowania w oparciu o podobne priorytety.

W najogólniejszej definicji solidarność oznacza „łączność, wspólnotę, jednomyslność” (Skorupka i wsp. 1969). W aspekcie prawnym solidarność oznacza „odpowiedzialność każdego ze współodpowiedzialnych za całość zobowiązania” (Skorupka i wsp. 1969). Pierwsza z definicji daje podstawy do rekonstrukcji pojęcia w ujęciu czysto teoretycznym, natomiast druga odwołuje się do zjawiska charakterystycznego dla solidarności społecznej.

Solidarność społeczna nie jest pojęciem jednoznacznym. Może wynikać to z faktu, że odnosi się do trzech różnych źródeł, a co za tym idzie jej właściwości są zróżnicowane.

wane i mają inny charakter i konsekwencje. Pierwszym z tych źródeł jest **poczucie zagrożenia i/lub potrzeba pomocy**. W takiej sytuacji nawiązana więź jest nietrwąła, słabnie wraz z zagrożeniem i realizacją wspólnego celu. Drugim źródłem solidarności społecznej jest **wspólny interes**. Wtedy więź jest racjonalna, solidarność wyrażona w wysokim stopniu, trwałość związana z trwaniem wspólnych interesów oraz występuje duża doza nieufności wzajemnej. W końcu jako źródło solidarności społecznej można wyróżnić **miłość do siebie i innych** (Sowa 2005). W takiej sytuacji więź jest samorzutna, powszechna i wzajemna. Jest właściwa naturalnym związkom społecznym, takim jak rodzina, sieci wsparcia społecznego o charakterze nieformalnym, relacje przyjacielskie i inne.

Zasada solidarności jest zasadą konstytucyjną. Pojawia się w Konstytucji Unii Europejskiej (Art. 1-2). Zasada solidarności oznacza, że państwa członkowskie oraz Wspólnota Europejska działają solidarnie w celu realizacji zadań wynikających z zapisów traktatów. Zasada ta znajduje swoje odzwierciedlenie w art. 10 TWE, który mówi, że „Państwa Członkowskie podejmują wszelkie właściwe środki ogólne lub szczególne w celu zapewnienia wykonania zobowiązań wynikających z niniejszego Traktatu lub z działań instytucji Wspólnoty. Ułatwiają one Wspólnocie wypełnianie jej zadań. Powstrzymują się od podejmowania wszelkich środków, które mogłyby zagrozić urzeczywistnieniu celów niniejszego Traktatu”. Zasada solidarności jest realizowana w wymiarze wewnętrznych wspólnotowych relacji prawnych oraz w wymiarze międzynarodowym.

O solidarności jest mowa także w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, w Preambule której ostatnie zdanie brzmi: „Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej”.

Z kolei, w Art. 20 Konstytucji RP, solidarność powiązana jest ze społeczną gospodarką rynkową: „Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”. Solidarność staje się zasadą współtworzącą ustrój gospodarczy, ale ze względu na historyczne uwarunkowanie solidaryzmu społecznego, sięgającego lat 1920. i 1930., staje się nie tyle dobrotliwą działalnością państwa, ile walką o przetrwanie państwa wobec sił mu niesprzyjających (Sujkowska 2010).

Solidarność w wymiarze gospodarczym ma charakter dynamiczny i dotyczy obowiązku stałego poszukiwania równowagi między możliwościami państwa a potrzebami obywateli. Można powiedzieć, że ta zasada stanowi również kontekst pracy Komisji Trójstronnej. W opinii Rzecznika Praw Obywatelskich, prof. Teresy Lipowicz, orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w odniesieniu do Art. 20 w bardzo małym stopniu obejmuje odniesienia do zasady solidarności, raczej poświęcając swoją uwagę pozostałym dwóm — wolności gospodarczej i własności prywatnej¹.

1 Orzecznictwo TK w odniesieniu do artykułu 20 z uwzględnieniem uzasadnienia zasadą solidarności, por.: wyrok z dnia 22.06.1999 (K 5/99), wyrok z dn. 05.09.2006 (K/51/05), wyrok z 04.12.2000 (K 9/00), wyrok z dnia 05.09.2006 (k 51/05), wyrok z dnia 7.11.2007 (K 18/06), wyrok z dnia 27.05.2008 (P 59/07), wyrok z dnia 24.02.2010 (K 6/09), wyrok z dnia 16.03.2010 (K 17/09).

Solidarność społeczną można badać dzięki znalezieniu jakiegoś obiektywnego wskaźnika. Według francuskiego filozofa, socjologa i pedagoga E. Durkheima, takim wskaźnikiem może być prawo. Durkheim wyróżnił dwa rodzaje tego wskaźnika — prawo karne (polegające na ukaraniu winnego) i prawo kooperacyjne (inaczej restytucyjne, czyli na przykład prawo cywilne czy handlowe — polegające na nakazaniu naprawienia szkody). To właśnie ten drugi wskaźnik pokazuje stopień działań wymierzonych przeciwko poszczególnym jednostkom lub grupom. Rola poszczególnych wskaźników prawa zmienia się w zależności od różnorodności relacji panujących w danym społeczeństwie. Społeczeństwa, w których główną formą stosowania prawa jest prawo karne, to społeczeństwa kontrolujące całe życie jednostki, w których złamanie zasad prawa podlega bezwzględnej karze. Natomiast społeczeństwa z przewagą prawa kooperacyjnego zajmują w dużej mierze postawę solidarności. Pierwszy model solidarności Durkheim (1999: 569) określa jako solidarność mechaniczną, drugi natomiast jako solidarność organiczną.

Ta ostatnia opiera się na zróżnicowaniu jednostek i społecznym podziale pracy, wynika z potrzeby współpracy, gdzie świadomość zbiorowa odgrywa mniejszą rolę, pozostawiając więcej miejsca na indywidualną inicjatywę i refleksję. Takie przesłanki są niezbędne dla narodzin solidarności międzypokoleniowej, ze względu właśnie na jej odniesienia do dojrzałości społecznej i rozwiniętej świadomości indywidualnej.

Solidarność międzypokoleniowa jako odmiana solidarności społecznej

Solidarność międzypokoleniowa opiera się na poczuciu wzajemnej odpowiedzialności wobec osób przynależących do innych generacji (Szukalski 2010: 9). Jest przejawem ożywienia więzi międzypokoleniowej, która zostaje przekształcona w podejmowanie działań na rzecz realizacji potrzeb i interesów osób będących w pokoleniu innym niż nasze.

Na potrzeby niniejszego artykułu proponuję przyjęcie kryterium aktywności zawodowej jako wyznaczające granicę między pokoleniami. Prowadzi to do zawężenia definicji do relacji pomiędzy pokoleniem osób młodych i tych w wieku poprodukcyjnym. W tym znaczeniu solidarność międzypokoleniowa to zależność wzajemna pokolenia, które rozpoczyna swoje życie społeczne (ogólnie można powiedzieć osób w wieku przedprodukcyjnym), tych, którzy to życie już prowadzą (pokolenie w wieku produkcyjnym), oraz generacji kończącej swoją aktywność zawodową, co nie oznacza społeczną (pokolenie w wieku poprodukcyjnym). Przyjęte tu kryterium zdolności do pracy byłoby umowną granicą pokoleń. Solidarność przejawiałaby się we wzajemnym wspieraniu się, opiece i pomocy wzajemnej, współdziałaniu, współodpowiedzialności i wypracowywaniu wspólnych poglądów i dążeń członków wspólnoty rodzinnej, lokalnej i społecznej. Jednocześnie solidarność międzypokoleniowa byłaby nacechowana odniesieniami do tych aspektów polityki społecznej, które są związane z zabezpieczeniem społecznym, rynkiem pracy, opieką społeczną, ochroną zdrowia.

Kluczowymi elementami solidarności międzypokoleniowej są (Bengtson i wsp. 1990: 266):

- **solidarność konsensualna**, czyli wspólnota wierzeń i/lub wartości zewnętrznych w stosunku do rodziny;
- **solidarność funkcjonalna**, czyli wzajemna wymiana pomocy i wsparcia o charakterze instrumentalnym i emocjonalnym;
- **solidarność normatywna**, czyli dotycząca norm i oczekiwań we wzajemnych kontaktach, wyrażania pozytywnych emocji i szacunku, udzielania wzajemnej pomocy między generacjami, wypracowująca wspólne drogi wewnętrznej aprobaty tych norm.

Solidarność międzypokoleniowa jest pojęciem interdyscyplinarnym, zaangażowanym definicyjnie w takie obszary życia społecznego, jak ekonomia, kultura, polityka, edukacja, oraz korzystającym z zasobów nauk społecznych, takich jak socjologia, demografia, nauki polityczne, psychologia czy pedagogika. W polskiej literaturze przedmiotu jest kłopot ze znalezieniem definicji solidarności międzypokoleniowej. Niektórzy autorzy zagraniczni definiują to pojęcie jako „umowa społeczna, oparta na zasadzie wzajemności z pokolenia na pokolenie” (Bengtson, Olander 1976; Katz, Lowenstein 2005; Roberts i wsp. 1991).

Na użytek mojego badania zdefiniowałam pojęcie **solidarności międzypokoleniowej** jako „poczucie wzajemnej zależności między ludźmi, wynikające ze wspólnych interesów, które generują szereg pozytywnych wyników społecznych”. Wspólną cechą definicji solidarności międzypokoleniowej jest „spójność społeczna pomiędzy pokoleniami”.

Solidarność międzypokoleniowa ma swoje trzy wymiary — wewnątrzrodzinny, wewnątrzspołeczny i międzynarodowy. W tym artykule interesują mnie dwa pierwsze.

Solidarność międzypokoleniowa jest najczęściej przywoływana w kontekście podziału na oczekiwania i zobowiązania w zakresie starzenia się pokoleń. Umowa zawarta między pokoleniami i między grupami wieku stanowi zbiór norm, funkcjonujących w skali mikro i makro struktury społecznej w kontekście społecznym i historycznym wybranej zbiorowości.

Solidarność międzypokoleniowa staje się przedmiotem debat, raportów, strategii i analiz. Związane jest to z procesem globalizacji (Bauman 2000, 2004; Ritzer 2001; Anioł 2002; Beck 2002; Giddens 2002), niekorzystnymi dla funkcjonowania systemów emerytalnych prognozami demograficznymi (Strzelecki, Ochocki 2001; Prognoza GUS 2008–2035), przemianami w stosunkach międzypokoleniowych (Nikitorowicz i wsp. 2003; Rostowska 1995; Sitarczyk 1995), zmianami w funkcjonowaniu, roli i modelach rodziny (Slany 2002; Aries, Duby 2006; Sikorska 2009), trudną sytuacją społeczną osób starszych (Halik 2002; Szatur-Jaworska 2000; Synak 2002).

Solidarność międzypokoleniowa ma kluczowe znaczenie dla budowania zdrowych społeczności ludzkich. Tradycyjnie, w relacjach rodzinnych opieka nad starzejącymi się rodzicami była naturalnym zadaniem ich dorosłych dzieci. Rodzina była naturalnym realizatorem podstawowej formy solidarności międzypokoleniowej. Istniała solidarność małżeńska (związek na dobre i na złe, zapewniający wzajemną opiekę do końca życia), która prowadziła do wykształcenia się solidarności między

rodzicami a dziećmi. Wychowanie potomstwa bowiem uwarunkowane było silną i trwałą więzią między rodzicami.

Obecnie mamy do czynienia z różnorodnymi czynnikami, które powodują zmianę stosunków międzypokoleniowych — osłabieniu ulega związek małżeński (wzrost liczby rozwodów), model pracy zawodowej, w tym aktywność zawodowa kobiet staje się odpowiedzią na presję społeczeństwa konsumpcyjnego, co prowadzi do zmiany organizacji czasu rodzinnego. Zmienia się też społeczna percepcja rodzicielstwa — rodzice, z jednej strony, mają coraz większe problemy z posiadaniem dzieci na skutek odkładania decyzji, z drugiej — coraz częściej osoby w wieku produkcyjnym rezygnują z rodzicielstwa (model DINK) (Slany 2002: 108). Posiadanie dzieci staje się wyborem rodziców, a nie społecznym zobowiązaniem. Do tego dochodzą czynniki związane z jakością życia — następuje rozwój społeczeństwa konsumpcyjnego, dążącego do poprawy statystycznej oceny wielu parametrów — ekonomicznych, zdrowotnych i środowiskowych. Wszystko to wywiera wpływ na relacje międzypokoleniowe. Pojawiają się przesunięcia w odpowiedzialności za członków rodziny — w opinii niektórych, a często samych osób potrzebujących pomocy, to państwo i społeczeństwo, a nie rodzina, mają pełnić funkcje opiekuńcze. Zjawisko osłabienia, a nawet zerwania, więzi małżeńskiej prowadzi do pojawienia się dystansu międzypokoleniowego. Stąd zachodzi potrzeba przeanalizowania tych stosunków w kontekście tradycyjnych wartości i pokazanie ewentualnych przesunięć i dyskusji, a być może redefinicja tradycyjnych pojęć. Relacje międzypokoleniowe, poza wymiarem etycznym, angażują elementy psychologiczne i edukacyjne, przyczyniające się do powstawania i utrwalania się takiego, a nie innego, obrazu społecznego związków między pokoleniami. Poza nimi w rekonstrukcji pojęcia solidarności międzypokoleniowej w dużej mierze należy uwzględnić rozwiązania polityki społecznej w jej wymiarze ludnościowym i rodzinnym, mieszkaniowym, zatrudnieniowym, ochrony zdrowia, edukacyjnym, kulturalnym, zabezpieczenia społecznego i opieki społecznej oraz prewencyjnym. Dla solidarności międzypokoleniowej ważne są także składowe kulturowe, określające wartość więzi międzypokoleniowych w obrębie danej społeczności, w jej tradycji, historii i kulturze.

O potrzebie i formach modyfikowania solidarności międzypokoleniowej można dyskutować pomiędzy dwoma stanowiskami — ujęciem neoliberalnym (Rand 1987) oraz neokonserwatywnym (Borutka 1994). Pierwsze z nich dopuszcza w dużej mierze zindywidualizowany model radzenia sobie z zanikiem solidarności międzypokoleniowej, wręcz buduje model społeczny uwzględniający potrzeby jednostki w większym stopniu niż interes wspólny. To prowadzi, z jednej strony, do przejmowania odpowiedzialności za siebie i do większej wolności w realizacji potrzeb, ale z drugiej — pozostawia osamotnioną jednostkę, która z odpowiedzialnością własną ma kłopoty. Z kolei model neokonserwatywny w większej mierze respektuje potrzeby grupowe, odwołując się do wartości wspólnych i rezygnacji z pewnych obszarów wolności na rzecz dobra powszechnego.

Państwo ma obowiązek tak kształtować politykę społeczną, żeby zaspokajane były potrzeby każdego pokolenia, zgodnie z zasadami polityki społecznej wobec cyklu życia (Szatur-Jaworska i wsp. 2006: 292).

Polityka społeczna wobec starości ma za zadanie „utworzenie generalnych cech tej fazy życia, związanych z nią zdarzeń krytycznych i zadań życiowych. Działalność

najróżniejszych podmiotów, których celem jest zaspokojenie potrzeb starszego pokolenia, rozumiana jest jako polityka społeczna wobec ludzi starych. Ma ona za zadanie kształtować prawidłowe relacje pomiędzy starszym pokoleniem a młodymi ludźmi. Konsekwencją tego jest likwidacja powstających barier oraz zmniejszenie zjawiska wykluczenia społecznego ludzi starych poprzez wykształcenie systemu międzypokoleniowej solidarności” (Szatur-Jaworska i wsp. 2006: 292).

Badanie własne solidarności międzypokoleniowej na tle innych badań

Rok 2012 był Europejskim Rokiem Aktywnego Starzenia się. Ponadto w listopadzie 2010 Parlament Europejski przyjął rezolucję (2010/2027(INI)) w sprawie wyzwań demograficznych i solidarności między pokoleniami. Zwrócił w niej uwagę na problem dyskryminacji osób starszych w zakresie zatrudnienia, dostępu do towarów, usług publicznych i usług. Parlament uznał w niej sprawiedliwość i solidarność między pokoleniami za równoznaczne, definiuje sprawiedliwość społeczną jako równomierny i racjonalny podział korzyści i obciążeń między pokoleniami i uważa solidarność w ujęciu ogólnym za jedną z podstawowych wartości współpracy europejskiej. Treść pozostałej części Rezolucji stanowi bogaty materiał do analiz zjawiska solidarności międzypokoleniowej, nie zapominając oczywiście o postulatywnym charakterze tego dokumentu.

Niemniej te dwie decyzje Parlamentu Europejskiego budują kontekst badań dotyczących solidarności międzypokoleniowej.

Istnieją również systematyczne działania badawcze, które — nie wprost, ale pośrednio — dostarczają danych pomagających w analizach zjawiska solidarności międzypokoleniowej i relacji między generacjami. Tymi badaniami zajmuje się już od ponad 10 lat Centrum Badania Opinii Społecznej. Wśród raportów CBOS na temat starości można wymienić m.in.: *Wiek emerytalny kobiet i mężczyzn (BS/49/2010)*; *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości (BS/157/2009)*; *Między młodością a starością (BS/22/2007)*; *Czy zmienia się stosunek Polaków do starości (BS/23/2007)*; *Wiek emerytalny kobiet i mężczyzn (BS/155/2007)*; *Wcześniejsze emerytury i praca zarobkowa emerytów (BS/167/2007)*; *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości, listopad 2009 (BS/159/2007)*; *Polacy o starości (BS/7/99)*.

Poza badaniami sondażowymi istnieją również badania podejmujące próbę scharakteryzowania stosunku wzajemnego różnych grup wieku względem siebie (Zawada 2010; Sutor-Głodzik, Wnęk 2006; Pawlas-Czyż 2008; Synak 2002; Halicka 2004; Pielkowska 2004; Mizińska 2008).

Niniejsza analiza podejmuje temat solidarności międzypokoleniowej, uwzględniając wnioski wspomnianych powyżej badań, aspirując jednocześnie do pokazania, na jakim etapie społecznego kształtowania znajduje się świadomość solidarności międzypokoleniowej wśród młodego pokolenia, dodatkowo zawężonego do populacji żyjącej w mieście i zdobywającej wykształcenie wyższe. Nie jest to zatem próba reprezentatywna, ale ze względu na profil studiów (praca socjalna) jest to grupa znacząca. Poglądy na solidarność międzypokoleniową osób, które w przyszłości mają

świadczyć skuteczną pomoc, są ważne dla ukazania pewnej tendencji rozwojowej tego pojęcia. Oczywiście pod warunkiem, że zdajemy sobie sprawę z ograniczeń niniejszego badania, sprowadzających się do wszechstronnej jednorodności tej grupy (wiekowej, związanej z wykształceniem, miejscem zamieszkania, profilem studiów).

Cel główny badań dotyczył odtworzenia deklarowanego zakresu zjawiska solidarności międzypokoleniowej w grupie osób, z jednej strony najbardziej wiekowo oddalonych od starości, a z drugiej już w pełni ukształtowanych do kreowania rzeczywistości społecznej w oparciu o normy i wartości tradycyjnie przyjęte jako tworzące więzi społeczne.

Cele szczegółowe zostały wyznaczone przez następujące pytania badawcze:

1. Czy respondenci z określonej grupy wieku (19–26 lat) mają ugruntowane i wspólne dla tej grupy przekonanie o zakresie solidarności międzypokoleniowej?
2. Czy respondenci czują gotowość do dzielenia się swoimi zasobami w imię solidarności międzypokoleniowej?
3. Czy respondenci oczekują korzyści płynących z solidarności międzypokoleniowej?
4. Jakie są uwarunkowania skutecznego kreowania postawy zorientowanej na solidarność międzypokoleniową wśród osób w wieku 19–26 lat?
5. Czy pojęcie solidarności międzypokoleniowej jest ważne, aktualne, ważne aksjologicznie, czy też raczej obce i nie pociągające za sobą żadnych imperatywów do działania?

Zaplanowane zostały kolejne etapy tego badania, w trakcie których zamierzam zbadać, jakie przekonania odnośnie do solidarności międzypokoleniowej reprezentują respondenci znajdujący się w grupie osób w wieku produkcyjnym (27–59/64 lat) oraz respondenci z dwóch grup osób w wieku poprodukcyjnym (60/65–74 lat i 75+). Kontynuacja badań pozwoli prześledzić różnice i tendencje występujące w poszczególnych grupach wieku w odniesieniu do elementów składowych solidarności międzypokoleniowej.

Metodologia badań

Nieodzownym warunkiem skutecznego rozwiązywania sformułowanych problemów badawczych jest właściwy dobór lub samodzielne skonstruowanie możliwie trafnych i rzetelnych sposobów postępowania badawczego. Nazywa się je najczęściej metodami lub technikami badań, zalecanymi albo faktycznie stosowanymi w danej nauce (Łobocki 2000: 183).

Zgodnie z metodologią T. Pilcha (1998: 53) najwłaściwszą metodą dla niniejszego badania był **sondaż diagnostyczny**.

Biorąc pod uwagę cele i przedmiot niniejszej pracy oraz fakt, że „metoda sondażu pozwala na poznanie określonego zjawiska społecznego, ustalenie jego zasięgu, zakresu, poziomu i intensywności, następnie na ocenę i w wyniku tego zaprojektowanie modyfikacji, czyli zmian ulepszających negatywne sytuacje życia ludzi w badanym środowisku” (Wroczyński, Pilch 1974: 132), w niniejszym badaniu zdecydowano zastosować właśnie tę metodę.

Dla potrzeb zbadania solidarności międzypokoleniowej wykorzystano **kwestionariusz ankiet**. Jeśli chodzi o wybór typu ankiety, to zdecydowałam się na **ankietę audytoryjną** (Pilch 1998: 72). Wybór narzędzia miał na celu zadbanie o wysoki poziom zwrotu ankiet, choć i tak 18 respondentów nie zwróciło wypełnionej ankiety.

Każde badanie musi zestawiać ze sobą w procesie interpretacji wyników różne zmienne.

W mojej pracy badawczej przyjąłam następujące **zmienne zależne**:

- uznanie za ważne solidarności międzypokoleniowej;
- postawa wobec starości i procesu starzenia się, rozumiana jako poziom zrozumienia osób starszych, poziom empatii związanej z ich sytuacją, otwarcie na dialog, zakres zastrzeżeń, za którymi ukrywa się pewien stosunek emocjonalny;
- rodzaj podejmowanej aktywności na rzecz innych pokoleń;
- więzi międzypokoleniowe, rozumiane jako powszechne poczucie związków biologicznych, kulturowych, ekonomicznych z osobami stanowiącymi inne pokolenie, do których przyznają się respondenci, oceniane przez pryzmat ilości i wskazań dotyczących tego, z którym pokoleniem/pokoleniami te więzi są zawiązywane.

Dla potrzeb niniejszej pracy badawczej przyjęto następujące **wskaźniki** jakościowe, ilościowe i czasowe, opisujące relacje międzypokoleniowe:

- Oszacowanie przedziałów wieku, przynależność do których oznacza wchodzenie w skład różnych pokoleń;
- Zakres przepływu informacji i wymiany treści między pokoleniami;
- Działania podejmowane na rzecz innych grup wieku;
- Stopień uświadomienia sobie własnej starości;
- Wyższość/niższość filozofii swojego pokolenia nad filozofią innych grup wieku;
- Obraz osób starszych.

Grupę docelową stanowiła grupa 210 respondentów. Ankiety zwrotne, wypełnione w całości, liczyły 192 sztuki. Respondentami byli studenci kierunku Praca socjalna w Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Chętni do wzięcia udziału w badaniu studenci otrzymali papierową wersję ankiety i zostali poproszeni o jej zwrot po wypełnieniu. Udział w badaniu był dobrowolny. Wyniki zaprezentowane poniżej obejmują rezultaty dla tej grupy, ale podkreślić należy, że w zamierzeniach są to dopiero badania pilotażowe. Badania obejmujące grupę 500 respondentów planowane są jeszcze w tym roku. Studenci mieli nieograniczony czas na wypełnienie ankiety. Przed rozpoczęciem badań respondenci zostali poinformowani o celu, formie przeprowadzania i anonimowości badań. Badania zostały przeprowadzone w styczniu i lutym 2011 roku.

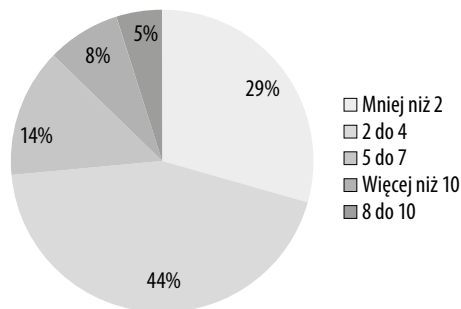
Kwestionariusz, wypełniany w wersji papierowej, składa się z 46 pytań. Pytania, otwarte i zamknięte, zostały sformułowane w taki sposób, żeby z odpowiedzi wynikały wskaźniki zarówno ilościowe, jak i jakościowe. Zebrany materiał został opracowany w oparciu o program MS Excell. Źródłem wszystkich prezentowanych dalej danych są wyniki badania własnego, o ile nie zaznaczono inaczej.

Interpretacja wyników badań

Poniżej prezentuję wyniki badań razem z próbą ich interpretacji. Nie wszystkie pytania znalazły się w poniższym omówieniu, do którego zostały wybrane jedynie te, które moim zdaniem pozwalają na uogólnienia, odnoszące się do celów i pytań badawczych. Ze względu na charakter artykułu odpowiedzi na pytania otwarte posłużyły do autorskiej interpretacji, z pominięciem szczegółowego statystycznego zestawienia odpowiedzi. Źródłem wszystkich prezentowanych dalej danych są wyniki badania własnego.

Respondenci wskazali jako najczęstszą odpowiedź, że w ich najbliższym otoczeniu żyje od 2 do 4 osób starszych (43%). Powyżej 8 osób starszych w najbliższym otoczeniu dostrzega jedynie 13% ankietowanych. 30% nie ma obok siebie osób starszych bądź na takowe nie zwraca uwagi (rys. 1).

To przekonanie wzmacniałyby odpowiedzi respondentów na pytanie o to, czy w ich otoczeniu znajdują się osoby potrzebujące pomocy. 70% respondentów nie wie (bądź nie widzi) o żadnym zapotrzebowaniu na pomoc wokół siebie, zaś jedynie co trzeci (30%) ankietowany dostrzega potrzebę wsparcia osób z sąsiedztwa.

Rysunek 1. Liczba osób starszych żyjących w najbliższym otoczeniu respondenta

Źródło: opracowanie własne

54% respondentów pomaga komuś z najbliższego otoczenia, 46% nie udziela pomocy. W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, dlaczego respondenci świadczą taką pomoc, zapytano o to, czy ankietowani odczuwają solidarność międzypokoleniową? Jedynie 39% respondentów odczuwa solidarność międzypokoleniową. Pytanie o odczuwanie było pytaniem o przeżywanie, utożsamianie się z tym zjawiskiem, implementację. Osoby niezdecydowane i nie odczuwające stanowią 61% wskazań.

Na pytanie o formy aktywności osób starszych (rys. 2) respondenci wybierali odpowiedzi z zamkniętego zbioru. Można je podzielić na dwa zbiory — działania „wycofujące” osoby starsze z aktywności (siedzenie w domu, czynności zapewniające przeżycie) i działania „angażujące” (pomoc rodzinie i znajomym, spotkania ze znajomymi i rodziną, rozmowy z innymi ludźmi, hobby, pomoc wzajemna, udział w działaniach aktywizacyjnych, w życiu kulturalnym, w działaniach edukacyjnych, praca). Te pierwsze otrzymały 48% odpowiedzi, natomiast te drugie 52% odpowiedzi, z czego te ostatnie można podzielić na „działania angażujące na rzecz siebie” (32% wskazań) i na „działania angażujące na rzecz innych” (20% wskazań).

Rysunek 2. Formy aktywności osób starszych w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne

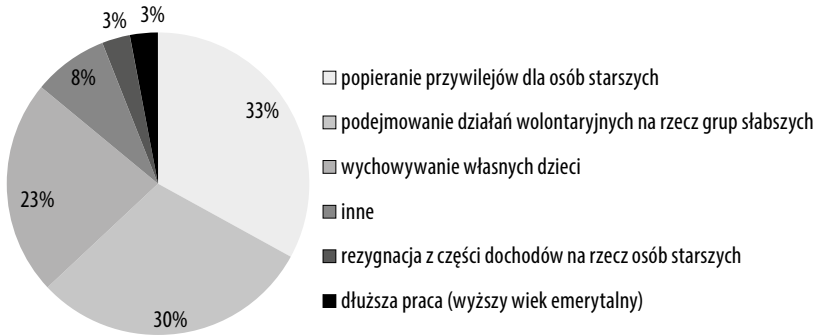
Respondenci najbardziej czują się związani z pokoleniem rodziców (77%), najmniej (8%) z pokoleniem dziadków. Potwierdza to fakt zmiany modelu z rodziny wielopokoleniowej na nuklearną oraz w istotny sposób pokazuje naturalne strefy wpływu na młode pokolenie. Innymi słowami, można uznać, że to rodzice stanowią wzór dla budowania relacji międzypokoleniowych, są w tym obszarze autorytetem. Pytanie tylko, czy nie jest to zmarnowany potencjał.

Na pytanie, czy respondenci czują, że mają do spłacenia wobec starszego pokolenia dług, 40% odpowiedziało, że nie jest nic winne starszemu pokoleniu, 60% myśli przeciwnie. Tak duża liczba osób, które nie czują żadnych zobowiązań, może w przyszłości zachwiać systemem wsparcia wzajemnego, gdyż poza obowiązkami nałożonymi przez państwo ta grupa nie będzie czuła się zobowiązana do jakiegokolwiek nieobligatoryjnej pomocy i wsparcia, chyba że brak poparcia dla zobowiązań wobec starszych pokoleń związany jest z fazą cyklu życia, kiedy nadrzędną wartością jest samodzielność i wolność. Niestety, z obserwacji współczesnych rodzin wynika, że osoby młode gorzej się usamodzielniają, jeśli tylko rodzice mają warunki zapewniające swoim dzieciom jak najdłuższe uczenie się/studiowanie i wspólne zamieszkiwanie. Może to również dotyczyć relacji wewnątrzrodzinnych. Mimo tego stopnia zwolnienia się od odpowiedzialności wobec starszego pokolenia, 77% respondentów stwierdza, że przyjąłoby spadek po zniechęconej babci/dziadku. Pytanie o dług i wierzytelność staje się zatem po trosze pytaniem o charakterze aksjologicznym.

Pośród 60% respondentów odczuwających zobowiązanie wobec starszego pokolenia, większość respondentów jest gotowa poprzeć szczególne traktowanie osób starszych (w domyśle przy rezygnacji z własnych potrzeb/korzyści/możliwości) — 33% odpowiedzi, 30% respondentów jest gotowe podejmować działania wolontarystyczne na rzecz osób starszych, 23% pragnie spłacić dług, wychowując swoje dzieci, zaś po 3% respondentów zgadza się na wydłużenie wieku emerytalnego oraz na rezygnację z części swoich dochodów. Inne pomysły ma 8% respondentów (rys. 3).

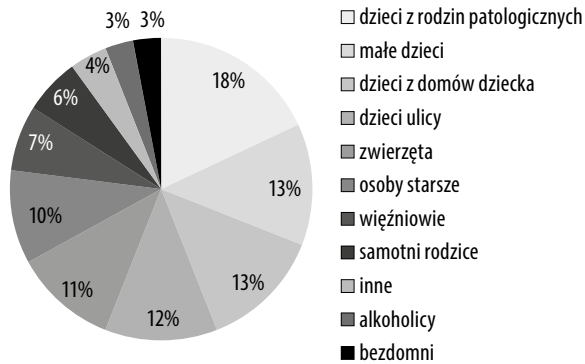
Jeśli chodzi o doświadczenia w pracy w wolontariacie, 66% młodych osób nie ma doświadczeń w tym zakresie. Jest to o tyle zastanawiające, że wolontariat staje się elementem działań wychowawczych szkoły na coraz większą skalę, a także jest sposo-

bem na zdobywanie doświadczenia zawodowego i tzw. żelaznym punktem w życiorysie zawodowym. Stosunek do wolontariatu można zatem potraktować jako wskaźnik nie tylko dla solidarności międzypokoleniowej, ale też dla gotowości i motywacji do rozpoczęcia kariery zawodowej, czyli docelowo świadomości zarządzania wiekiem. Jej składnikiem jest strategia gromadzenia kapitału na „późniejsze lata”. Jest to cecha charakterystyczna dla pokolenia Y (Cwalina 2001), które późno wchodzi na rynek pracy oraz wykonuje zadania coraz mniej związane z realnymi kontaktami z ludźmi.

Rysunek 3. Sposoby spłaty długu wobec starszego pokolenia

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 4. Grupy społeczne potrzebujące, na rzecz których respondenci działają bądź są gotowi działać

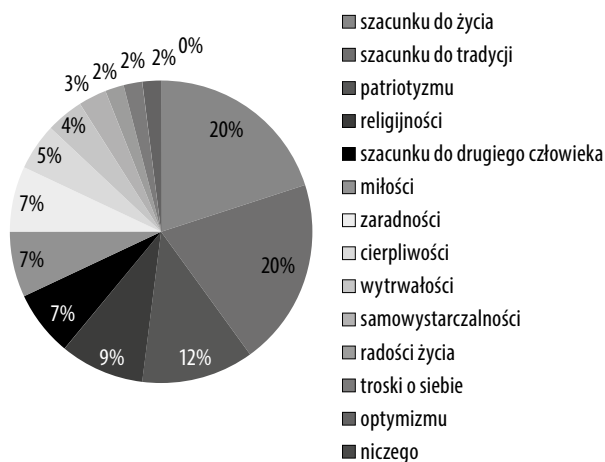
Źródło: opracowanie własne

Respondenci udzielili odpowiedzi na pytanie o swoje preferencje wspierania określonych grup społecznych. Z tego pytania wynika, z jakimi grupami społecznymi i jednocześnie z jakimi pokoleniami respondenci solidaryzują się najbardziej. Osoby odpowiadające najchętniej pomagałyby lub pomagają dzieciom, jednostkom znajdującym się w trudnych sytuacjach życiowych (56% wskazań), zwierzętom (11%), a najmniej chętnie osobom starszym (10%) oraz niewydolnym społecznie dorosłym, czyli pokoleniu swoich rodziców (23%).

Chcąc sprawdzić, jaki pogląd mają respondenci na temat repartycyjnego systemu emerytalnego, zapytano o to, czy uważają za uzasadnione odprowadzanie składki ze swoich emerytur na rzecz starszego pokolenia. W tym pytaniu był ukryty zamiar sprawdzenia, na ile respondenci biorą na siebie odpowiedzialność za własną sytuację na starość, a na ile chcą się opierać na systemie repartycyjnym, który jest stopniowo modyfikowany w nowoczesnych społeczeństwach. 76% respondentów jest nastawionych na korzystanie z pracy młodszego pokolenia podczas swojej własnej starości. Można to również potraktować jako przejaw solidarności międzypokoleniowej. Jednak zestawiając te dane z odpowiedziami na pytanie dotyczące powinności spłaty długu wobec starszego pokolenia, w którym 40% uważa, że nie jest nic winne osobom starszym — należy uznać, że większość osób w wieku przedprodukcyjnym nie zastanawia się nad sposobami zabezpieczenia swojej starości.

W kolejnych pytaniach chciałam sprawdzić, jakie rodzaje pomocy są w stanie respondenci świadczyć na rzecz osób starszych i pytałam o nietypowe sytuacje pomagania. Ich nietypowość polegała na aksjologicznym kontekście w podejmowaniu decyzji o pomocy.

Na pytanie, czy respondenci udzieliliby pomocy osobie starszej, żebrzącej na ulicy, 27% ankietowanych stwierdziło, że udzieliliby pomocy, 56% nie wie, czy by pomogło takiej osobie, 17% wie, że by nie pomogło. Może to świadczyć o generalnej tendencji do braku wsparcia osób starszych, niezależnie od formy pomocy, bo przecież w pytaniu nie ma mowy o pomocy materialnej.

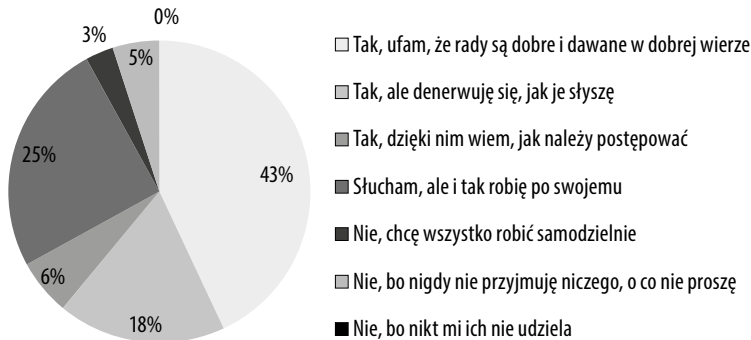
Rysunek 5. Czego młodsze pokolenie może nauczyć się od osób starszych

Źródło: opracowanie własne

Na pytanie o to, czego młodsze pokolenie może nauczyć się od starszego (rys. 5), uzyskano następujące odpowiedzi: szacunku do życia (20% wskazań), szacunku dla tradycji (20% wskazań). Na dalszych miejscach znalazły się patriotyzm (12% wskazań) i religijność (9% wskazań). Z kolei najrzadziej pojawiającymi się odpowiedziami były: cierpliwość (5% wskazań), wytrwałość (4% wskazania), samowystarczalność

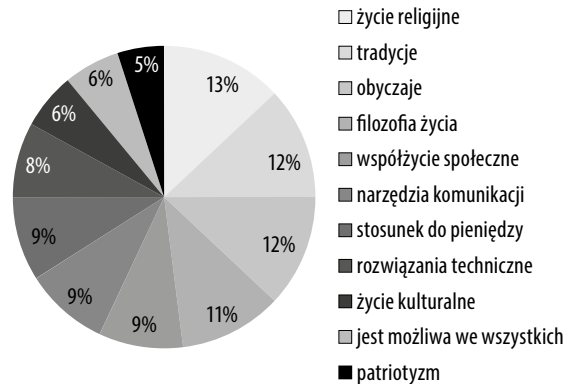
(3% wskazań), radość życia (2% wskazań), troska o siebie (2% wskazań), optymizm (2% wskazań).

Z podobną intencją pytano respondentów o to, czy przyjmują rady od osób starszych (rys. 6). 67% respondentów przyjmuje rady od starszego pokolenia, z mniejszymi lub większymi zastrzeżeniami. Stanowią oni grupę osób otwartych na dialog międzypokoleniowy. Co czwarty ankietowany słucha, ale z założenia robi po swojemu. 8% ankietowanych nie przyjmuje rad od osób starszych.

Rysunek 6. Gotowość respondentów do przyjmowania rad od osób starszych

Źródło: opracowanie własne

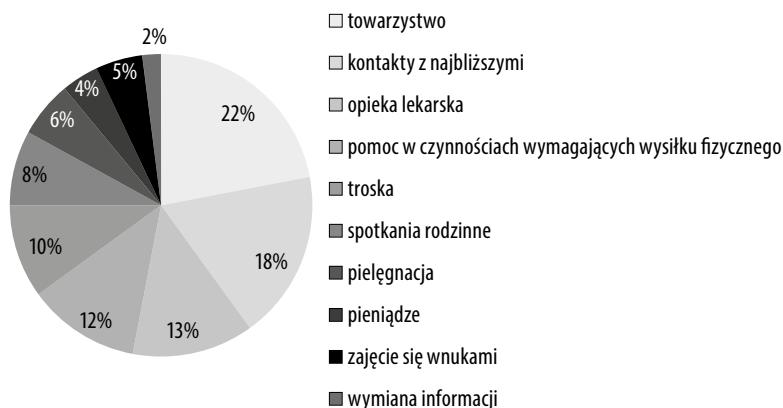
Rysunek 7. Obszary, w których nie jest możliwa zgoda między pokoleniami

Źródło: opracowanie własne

Na pytanie o to, czy możliwe jest, aby nie było konfliktu międzypokoleniowego, 61% ankietowanych odpowiedziało, że nie, natomiast 39% respondentów jest przekonanych o tym, że konflikt ten nie musi istnieć. Pomimo liczenia się z możliwością wystąpienia konfliktu między pokoleniami, 75% ankietowanych uważa, że konflikt nie wyklucza solidarności międzypokoleniowej, 25% respondentów jest przeciwnego zdania. Taki układ odpowiedzi wskazywałby na przekonanie o twórczym i rozwojowym charakterze konfliktu. Może też świadczyć o komunikacyjnej roli kon-

fliktu — poprzez konflikt manifestujemy swoje wartości i poznajemy te wyznawane przez inne pokolenia.

Uszczegóławiając obszary rozłączne między pokoleniami, ankietowani podali międzypokoleniowe formy funkcjonowania społecznego, postrzegane przez nich jako niemożliwe do ujednolicenia między pokoleniem osób młodszych i starszych. Wśród najczęściej wskazywanych są życie religijne (13% wskazań), tradycja (12% wskazań), obyczaje (12% wskazań), filozofia życia (11% wskazań) — rys. 7. Co ciekawe, 86% ankietowanych uważa, że filozofia życia osób starszych nie jest gorsza niż ich własna, a 14% uważa ją za gorszą, co zostało stwierdzone w innym pytaniu ankiety.

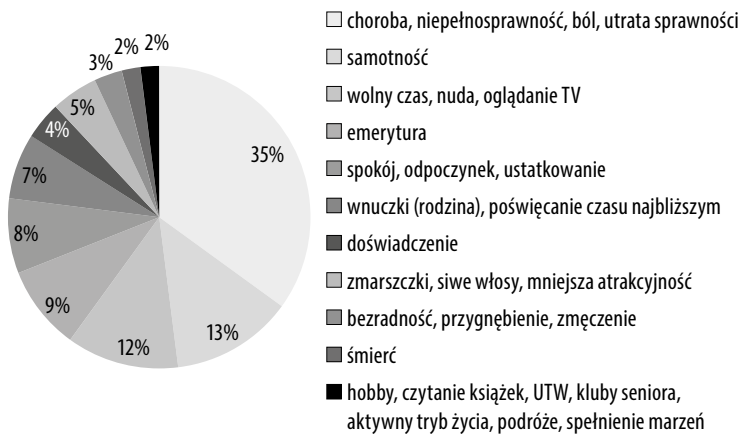
Rysunek 8. Przewidywane potrzeby respondentów w ich własnej starości

Źródło: opracowanie własne

Przewidując swoją starość, ankietowani najczęściej wskazują na potrzeby związane z kontaktami międzyludzkimi (53% wskazań) oraz opiekuńcze i pielęgnacyjne (41% wskazań) — rys. 8. Ciekawe byłoby sprawdzenie, na ile identyfikują te potrzeby z osobami znajdującymi się w wieku starszym obecnie. Trochę ujawniają to odpowiedzi na pytania otwarte.

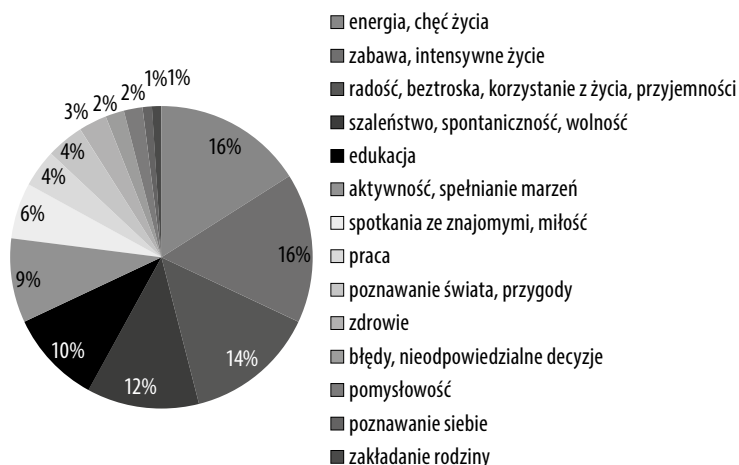
Na pytanie o to, z czym się kojarzy starość (rys. 9), respondenci odpowiadali w przeważającej mierze, że kojarzą starość z niepełnosprawnością, chorobą, niedołążnością, bólem i utratą sprawności fizycznej (34% wskazań). W dalszej kolejności z samotnością (13% wskazań), nudą, oglądaniem TV i wolnym czasem (11% wskazań), emeryturą (9% wskazań), spokojem, odpoczynkiem i ustatkowaniem (7% wskazań), spędzaniem czasu z rodziną (7% wskazań), z doświadczeniem życiowym (4% wskazań), ze zmianą wyglądu (4% wskazań), z bezradnością, przygnębieniem i zmęczeniem (3% wskazań).

Na pytanie o skojarzenia związane z młodością (rys. 10), respondenci udzielili następujących odpowiedzi: z chęcią życia i energią (16% wskazań), intensywnym życiem i zabawą (16% wskazań), radością, beztróską, korzystaniem z życia, przyjemnością (14% wskazań), szaleństwem i wolnością (12% wskazań), edukacją (10% wskazań), aktywnością i spełnianiem marzeń (9% wskazania), relacjami z ludźmi — przyjaźnią i miłością (6% wskazań), pracą oraz podróżami (po 4% wskazań) oraz zdrowiem (3% wskazań).

Rysunek 9. Skojarzenia respondentów związane ze starością

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 10. Skojarzenia respondentów związane z młodością

Źródło: opracowanie własne

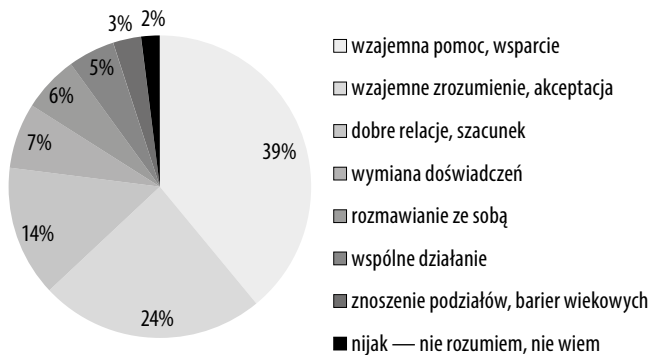
Według ankietowanych **solidarność międzypokoleniowa** polega na (rys. 11): wzajemnej pomocy i wsparciu (39% wskazań), wzajemnym zrozumieniu i akceptacji (24% wskazań), dobrych relacjach i szacunku (14% wskazań), wymianie doświadczeń (7% wskazań) i wzajemnej komunikacji (6% wskazań). 2% respondentów odpowiedziało, że nie rozumie i nie wie, na czym polega solidarność międzypokoleniowa.

Korzyści z solidarności międzypokoleniowej, wymienione przez respondentów, mogą być następujące:

- dla respondentów: pogłębienie wiedzy (40% wskazań), dobre relacje (14% wskazań), wdzięczność osób, którym się pomaga (10% wskazań), pomoc ze strony osób

- wspieranych, satysfakcja (po 8% wskazań), poszerzenie horyzontów, zrozumienie osób starszych (po 7% wskazań), wsparcie na starość (6% wskazań);
- dla osób starszych: pomoc w codziennych czynnościach (30% wskazań), brak samotności (20% wskazań), poczucie przydatności (19% wskazań), poczucie zrozumienia ich problemów i ich samych (13% wskazań), lepsze samopoczucie (6% wskazań), łatwiejsze życie (5% wskazań);
  - dla kraju: najczęstszą odpowiedzią była — integracja społeczeństwa i zmniejszenie wykluczenia społecznego osób starszych (26% wskazań), odpowiedź „nie wiem” (24% wskazań), porozumienie i łagodzenie konfliktów międzypokoleniowych (17% wskazań), mniejsze nakłady na pomoc społeczną (13% wskazań), większy stopień patriotyzmu (12% wskazań), silne, lepiej funkcjonujące państwo (8% wskazań).

Rysunek 11. Cechy solidarności międzypokoleniowej

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Młode osoby są poruszone sytuacją osób starszych, ale nie utożsamiają się z nimi jako „przyszli starzy”. Być może brak identyfikacji młodszego pokolenia z osobami starszymi związany jest z brakiem polityki społecznej wobec starości (Szatur-Jaworska 2000) oraz brakiem wychowania do starości (Kamiński 1993). Taka edukacja mogłaby być częścią większego projektu społecznego, związanego z zarządzaniem fazami życia. Wyniki pokazują występowanie swoistej luki świadomościowej, brak wiedzy na temat starzenia się, brak wzorów wzajemnego wspierania się, ale zarazem ogromną gotowość do wymiany między pokoleniami. Wynika stąd, że w celu budowania solidarności międzypokoleniowej niezwykle ważne jest wychowanie do starości, które mogłoby być elementem polityki społecznej i edukacyjnej. Badania pokazują, że niechęć osób młodych do starych bierze się albo z niezrozumienia i niewiedzy, podobnie jak większość stereotypów, albo z zaniku więzi międzypokoleniowych lub też poczucia nieakceptowania osób młodych przez starsze.

Młode pokolenie ma ogromny potencjał do dzielenia się swoim czasem, otwartość na pomaganie i dzielenie się sobą. Tym, co wyraźnie zaznacza się w badaniach, jest przekonanie o ograniczaniu młodego pokolenia przez starsze oraz braku akceptacji dla młodych osób takimi, jakimi są. Jest to stały element składowy konfliktu międzypokoleniowego, natomiast wyniki badań pokazują duży stopień gotowości do przełamywania konfliktu i budowania relacji zrozumienia. Konflikt, zdaniem młodych osób, nie wyklucza solidarności międzypokoleniowej.

Jednocześnie należy stwierdzić, że respondenci intuicyjnie czują, czym jest solidarność międzypokoleniowa. Opisu ją, wymieniają większość z jej teoretycznych własności. Występuje oczywiście również grupa respondentów, którzy nie potrafią scharakteryzować, bądź nie chcą działać w oparciu o solidarność międzypokoleniową, jednak nie stanowią oni większości. Nie podają definicji, ale wykazują się znajomością postaw i działań o charakterze solidarnym. Jeśli chodzi o relacje międzypokoleniowe, to najczęściej postawa solidarna jest adresowana do pokolenia bezpośrednio poprzedzającego respondentów. Zatem pozostaje jeszcze wciąż odkrycie sposobu na zbudowanie relacji między pokoleniem osób starszych i młodych w oparciu o zasady solidarności międzypokoleniowej.

Badania nie objęły swoim zakresem obszarów ewentualnej wspólnej aktywności oraz wzajemnego przenikania się sfer wpływów poszczególnych pokoleń. Miały jedynie na celu wstępną orientację na temat przekonań dotyczących solidarności międzypokoleniowej i pokazały, że respondenci z określonej grupy wieku (19–26 lat) mają ugruntowane i wspólne dla tej grupy przekonanie o zakresie solidarności międzypokoleniowej, dodatkowo zbieżne z teoretycznym dorobkiem w tej kwestii. Ciekawe byłoby w przyszłości zbadanie, jakie rzeczywiste funkcje społeczne pełni konflikt międzypokoleniowy i jakie są jego źródła.

Literatura

- Aniol W. (2002), *Globalizacja — nowe wymiary konfliktu społecznego*, „Polityka Społeczna”, nr 10
- Aries P., DUBY G. (2006), *Historia życia prywatnego*, Ossolineum, Wrocław
- Bauman Z. (2000) *Globalizacja i co z tego dla ludzi wynika*, PIW, Warszawa
- Bauman Z. (2004), *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków
- Beck U. (2002), *Społeczeństwo ryzyka*, Wyd. Scholar, Warszawa
- Bengtson V. L., Oyama P. S. (2007), *Intergenerational Solidarity: Strengthening Economic and Social Ties*, UN, New York
- Bengtson V. L., Rosenthal L., Burton (1990), *Families and ageing: Diversity and heterogeneity*, [w:] R. H. Binstock, L. K. George (eds.), *Handbook of ageing and the social sciences*, (3rd ed.), Academic Press Inc, San Diego–New York
- Bengtson V. L., Olander E. B. & Haddad A. A. (1976), *The “generation gap” an ageing family members: Toward a conceptual model*, [w:] J. F. Gubrium (ed.), *Time, roles, and self In old age*, Human Sciences Press, New York
- Birnbacher D. (1999), *Odpowiedzialność za przyszłe pokolenia*, Oficyna Naukowa, Warszawa
- Bocian A. (2010), *Ekonomia, polityka, etyka*, t. 1–3, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok
- Boni M. (2009), *Solidarność pokoleń*, Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk
- Boni M. (2010), *Raport Polska 2030*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, publikowany na stronie www.polska2030.pl

- Borutka T. (1994), *Cywilizacja miłości*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Teologicznego, Kraków
- Cwalina W. (2001), *Generacja Y — ponury mit czy obiecująca rzeczywistość*, [w:] T. Zasepa, *Internet. Fenomen społeczeństwa informacyjnego*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa
- Dobrzański D., Wawrzynowicz A. (2006), *Idea solidarności w kontekstach filozoficzno-historycznych*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań
- Durkheim E. (1999), *O podziale pracy społecznej*, PWN, Warszawa
- Dyczewski L. (1975), *Zmiany spójności więzi międzypokoleniowej w rodzinie*, Warszawa
- Fukuyama F. (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa
- Fukuyama F. (2000), *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Świat Książki, Warszawa
- Giddens A. (2002), *Nowoczesność i tożsamość*, PWN, Warszawa
- Halicka M. (2004), *Satysfakcja życiowa ludzi starych*, Akademia Medyczna, Białystok
- Halik J. (red.) (2002), *Ludzie starzy w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa
- Kamiński A. (1993), *Wychowanie do starości jako czynnik adaptacji ludzi starszych do nowoczesnego społeczeństwa*, „Zeszyty Problemowe PTG”, nr 3
- Karwacki A., Kaszyński H. (2008), *Polityka aktywizacji w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń
- Katz R., Lowenstein A., Phillips J. & Daatland S. O. (2005), *Theorizing intergenerational family relations: Solidarity, conflict, and ambivalence in cross-national contexts*, Vancouver
- Łobocki M. (2000), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków
- Mika C. (2009), *Solidarność jako zasada działania Unii Europejskiej*, Towarzystwo Dom Organizatora, Toruń
- Mizińska J. (2008), *Młodość a wartość starości*, „Chowanna”, nr 1
- Nikitorowicz J., Halicki J., Muszyńska J. (red.) (2003), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Społeczno-kulturowe wymiary przekazu*, Wyd. Trans Humana, Białystok
- Pawlas-Czyż S. (2008), *Spojrzenie dwóch generacji a starość i proces starzenia się*, „Praca Socjalna”, nr 4
- Piątek K., Karwacki A. (2007), *Aktywna polityka społeczna z perspektywy Europy socjalnej*, AKAPIT, Toruń
- Pielkova J. A. (2004), *Nowe podejście do starszego pokolenia*, „Małżeństwo i Rodzina”, nr 3
- Pilch T. (1998), *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa
- Probućka D. (2010), *Dobro wspólne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków
- Prognoza ludności na lata 2008–2035* (2009), GUS, Departament Badań Demograficznych, Warszawa
- Rand A. (1987), *Cnota egoizmu*, Oficyna Liberalów, Warszawa
- Ritzer G. (2001), *Magiczny świat konsumpcji*, Muza, Warszawa
- Roberts R. E. L., Richards L. N. & Bengtson V. L. (1991), *Intergenerational solidarity in families: Untangling the ties that bind*, [w:] S. K. Pfeifer & M. B. Sussman (eds.), *Marriage and Family Review*, Vol. 16, Haworth Press, Binghamton, New York
- Rostowska T. (1995), *Niektóre uwarunkowania transmisji międzypokoleniowej w rodzinie*, „Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej”, t. 3, nr 1
- Rymsza M. (2003), *Aktywna polityka społeczna w teorii i w praktyce*, [w:] T. Kazimierczak, M. Rymsza (red.), *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa
- Sikorska M. (2009), *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa

- Sitarczyk M. (1995), *Transmisja międzypokoleniowa postaw rodzicielskich*, [w:] Z. Gaś (red.), *Psychologia wychowawcza stosowana*, Wyd. UMCS, Warszawa
- Skorupka S., Auderska H., Lempicka Z. (red.) (1969), *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa
- Slany K. (2002), *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Wyd. „Nomos”, Kraków
- Sowa K. (2005), *Solidarność — społeczny ideał miłości. Kilka uwag*, <http://www.bistro.edu.pl/artukul,Solidarnosc-spoeczny-ideal-milosci-Kilka-uwag.html> (dostęp 15.04.2011)
- Strzelecki Z., Ochocki A. (2001), *Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku*, Rządowa Rada Ludnościowa, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa
- Sujkowska Z. (2010), *Solidaryzm integrującej się Europy*, PWSZ, Piła
- Sutor-Głodzik P., Wnęk J. A. (2006), *Obraz najstarszego pokolenia w percepcji małych dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 6
- Synak B. (2002), *Polska starość — próba zarysowania diagnozy i kierunku przemian*, Wydawnictwo UG, Gdańsk
- Szatur-Jaworowska B., Błędowski P., Dziegielewska M. (2006), *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza OSPRA-JR, Warszawa
- Szatur-Jaworska B. (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Aspra-JR, Warszawa
- Szukalski P. (2002), *Przepływy międzypokoleniowe i ich kontekst demograficzny*, Wydawnictwo UŁ, Łódź
- Szukalski P. (red.) (2008), *To idzie starość. Postawy w wieku przedemerytalnym*, ISP, ZUS, Warszawa
- Szukalski P. (2010), *Co łączy pokolenia? Relacje międzypokoleniowe z perspektywy polityki społecznej*, „Polityka Społeczna”, nr 10
- Szukalski P., Kałuża D. (red.) (2010), *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź
- Szukalski P., Kowaleski J. T. (red.) (2008), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, Zakład Demografii i Gerontologii Społecznej UŁ, Łódź
- Tischner J. (1992), *Etyka solidarności oraz Homo Sovieticus*, Znak, Kraków
- Wroczyński R., Pilch T. (1974), *Metodologia pedagogiki społecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk
- Zawada A. (2010), *Starość jako wartość. Relacje międzypokoleniowe*, [w:] B. Balogová (ed.), *Múdrosť veku — vek Múdrosťi*, Presov

Faces of the intergenerational solidarity — barriers, profits and perspectives

Summary: The aim of the article is to research intergenerational solidarity, in its theoretical and practical context. At the beginning there are analyses, which shows range, functions and consequences of intergenerational solidarity as an aspect of solidarity in general. Solidarity as an idea (according to Tischner) is the origin notion, which creates its ambiguity. Solidarity means connection, community, unanimity. In a juristic sense it is a responsibility of everyone who is engaged in a common obligation. The social context of the idea refers to a relational character of the solidarity, which always is connected with other men or the social group. This social responsibility is researched as the specific intergenerational relation.

In the second part of the article this relation is analyzed and researched. The aim of it was to check if the intergenerational solidarity, strongly connected in essence with Polish social tradition, is still important, known among young people (19–26 years old), and if it could be any guidepost in beginning of professional career. In the group of 192 young people researcher wanted to check the level and readiness for an exchange of social goods between generation, which are just beginning the professional activity and the generation, which is over the professional activity.

The outcomes shows that there is a gap in consciousness of their own old age, in a standards of mutual support, but at the same time there is a strong readiness for exchange of help. Therefore there should be implemented the system of education to be an elderly and the social policy should manage the life stage in a more determined way.

Key words: solidarity, intergenerational relations, transgenerational conflict, society ageing, elders